نشریه جستارهای باستان‌شناسی ایران پیش از اسلام

جلد ۵/ شماره ۲/ پیاپی ۱۰/ پاییز و زمستان ۱۳۹۹ (۱۸۳-۱۹۴)

مطالعه‌ی گچ‌بری‌های مکشوفه از محوطه‌ی اسلامی شاه‌نشین فریم

هانیه حسین‌نیا امیرکلایی[۱*]، سیدرسول موسوی‌حاجی[۲]، حسن هاشمی زرج‌آباد[۳]، مهدی عابدینی‌عراقی[۴]

چکیده

در سال ۱۳۸۵ طی گمانه‌زنی‌های انجام شده در اطراف برج رسکت (واقع در روستای فریم، بخش دودانگه‌ی شهرستان ساری) فضایی ستون‌دار از زیر خاک سربرآورد، که کاوشگر آن را شاه‌نشین نامید. پس از آن سه‌فصل کاوش جهت بررسی و مطالعه‌ی بهتر بخش‌های مختلف این فضا در سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸ صورت گرفت، ماحصل آن آثار سفالین، شیشه، میخ‌های آهنی و قطعات گچ‌بری بسیار زیبایی است که از محوطه‌ی مذکور به‌دست آمده است. با توجه به سکه‌ی مکشوفه از دوره‌ی آل‌بویه در این محوطه و به‌عقیده‌ی کاوشگر آن قدمت این بنا به اواسط قرن چهارم هجری برمی‌گردد. از مهم‌ترین یافته‌های باستان‌شناسی این محوطه قطعات گچ‌بری آن است که به‌لحاظ زیبایی بصری، ترکیب‌بندی نقوش و کاربرد نقوش گیاهی و هندسی یکی از نمونه‌های عالی این هنر در صدر اسلام به‌حساب می‌آیند که انتقال دستاوردهای هنری دوره‌ی ساسانی به وضوح در آن مشهود است. پژوهش حاضر که براساس هدف از نوع تحقیقات بنیادی و از نظر ماهیت و روش از نوع تاریخی است، برمبنای طبقه‌بندی، گونه‌شناسی و تاریخ‌گذاری نسبی محوطه، بر میزان تأثیر و تأثر نقوش گچ‌بری‌های محوطه‌ی مذکور را با دوره ساسانی و محوطه‌های اوایل دوران‌اسلامی مورد سنجش بررسی قرار دهد. نتایج مطالعات بیانگر آن است که، نقوش به‌کار رفته در گچ‌بری‌های مکشوفه از محوطه‌ی شاه‌نشین تا حدود زیادی به نقوش گچ‌بری به کار رفته در تزئینات بناهای قرون اولیه‌ی اسلامی شباهت دارد و این نقوش نیز خود متأثر از نقش‌مایه‌های تزئینی دوره‌ی ساسانی می‌باشد.

واژگان کلیدی: محوطه‌ی شاه‌نشین فریم، گچ‌بری، قرون اولیه‌ی اسلامی، طبقه‌بندی، مقایسه‌ی گونه‌شناختی.

ارجاع: حسین‌نیا امیرکلایی ه.، موسوی‌حاجی ر.، هاشمی زرج‌آباد ح.، عابدینی عراقی م.، ۱۳۹۹. مطالعه‌ی گچ‌بری‌های مکشوفه از محوطه‌ی اسلامی شاه-نشین فریم، ۵ (۲): ۱۸۳-۱۹۴.

۱ - دانشجوی کارشناسی ارشد رشته باستان‌شناسی دانشگاه مازندران. (Hanieamiri7@gmail.com)

۲- استاد گروه باستان‌شناسی دانشگاه مازندران. (Seyyed_rasool@yahoo.com)

۳- دانشیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه مازندران. (h.hashemi@umz.ac.ir)

۴- کارشناس ارشد اداره میراث فرهنگی مازندران.

*نویسنده مسئول: Hanieamiri7@gmail.com

تاریخ دریافت:۱۳۹۹/۰۱/۲۵ تاریخ پذیرش:۱۴۰۰/۰۵/۱۹

مقدمه

شهر فریم در ولایت طبرستان، در دوران ساسانی و قرون اولیه اسلامی، از جمله مراکز شهری بوده که نقشی فعال در تحولات پهنه فرهنگی طبرستان داشته است. این شهر، مقر اصلی دو خاندان محلی طبرستان به نام‌های آل‌قارن و آل‌باوند بوده است (تقوی و دیگران، ۱۳۹۵: ۳). محل قرارگیری این شهر در بخش دودانگه و در جنوب شهرستان ساری بوده است. در سال ۱۳۸۵ خورشیدی بنا به درخواست مسئول پروژه برج‌های تاریخی رسکت و لاجیم مبنی بر انجام مطالعات باستان‌شناختی، گمانه‌زنی‌هایی در اطراف برج رسکت، به سرپرستی آقای عابدینی عراقی انجام گرفته است (عابدینی عراقی: ۱۳۸۵). ماحصل آن نمایان شدن فضایی ستون‌دار در تپه‌ای به فاصله ۴۵۰ متری از برج رسکت می‌باشد (تصویر شماره‌ی ۱). در طی سه فصل کاوش در سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸ خورشیدی آثار متعددی از جمله قطعات نفیس و زیبای گچ‌بری، سفالینه‌ها، سکه و غیره به‌دست آمده است.

از مهم‌ترین یافته‌های باستان‌شناسی این محوطه قطعات گچ‌بری آن است که به‌لحاظ زیبایی بصری، ترکیب‌بندی نقوش و کاربرد نقوش گیاهی و هندسی یکی از نمونه‌های عالی این هنر در اسلامی به‌حساب می‌آیند که انتقال دستاوردهای هنری دوران ساسانی به‌وضوح درآن مشهود بوده است. در نتیجه فصول کاوش تعداد ششصد قطعه گچ‌بری به‌دست آمد که از این تعداد ۲۶۰ قطعه‌ی شاخص که کمتر مورد فرسایش قرار گرفته بودند توسط کاوشگر از مجموعه خارج گردیده، که از این تعداد نگارندگان براساس متغیر عدم تکرار تعداد ۴۶ قطعه شاخص را انتخاب و طراحی نموده و به مطالعه آن پرداخته‌اند. توضیح این‌که، در واپسین روزهای کاوش در درون فضای ستون‌دار، سکه-ای به تاریخ ۳۶۵ هجری مربوط به عضدالدوله دیلمی (آل‌بویه) به ضرب ارجان به‌دست آمده که در تاریخ‌گذاری این محوطه تأثیر شایانی داشته است (تصاویر شماره‌ی ۲ و ۳).

تصویر شماره ۱: نمای محوطه از جانب برج رسکت (نگارندگان، ۱۳۹۶)

طرح خطی سکه **تصویر**

تصاویر به ترتیب از بالا و سمت چپ شماره ۲، ۳، ۴ و۵: به ترتیب تصویر از رو و پشت سکه (عابدینی عراقی، ۱۳۸۸) به علاوه طرح خطی (نگارندگان، ۱۳۹۷)

پرسش‌ها و فرضیات پژوهش

مهمترین پرسشی که نگارندگان در پی یافتن پاسخ آن هستند، عبارت است از این‌که، گچبری‌های محوطه‌ی شاه‌نشین فریم متعلق به چه دوره‌ای بوده و تا چه اندازه از گچبری‌های دوره ساسانی تأثیر پذیرفته‌اند؟ در پاسخ به این پرسش فرض بر این است که گچبری‌های شاه‌نشین فریم متعلق به سده‌های اولیه‌ی اسلامی است و به‌شدت نیز متأثر از گچبری‌های دوره‌ی ساسانی است.

پیشینه‌ی تحقیق

مهدی عابدینی‌عراقی در طی سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸ خورشیدی با انجام کاوش‌های باستان‌شناختی در محوطه‌ی شاه‌نشین فریم، به مطالعه و بررسی آثار مکشوفه از این محوطه پرداخته و گزارش آن را نیز به اداره‌ی کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان مازندران و نیز پژوهشکده‌ی باستان‌شناسی کشور ارائه داد. وی با تکیه بر نمونه‌های سفالین و به‌ویژه با استناد به یک سکه‌ی مکشوفه که متعلق به ابوشجاع عضدالدوله دیلمی می‌باشد، قدمت محوطه‌ی شاه‌نشین فریم را به سده‌ی چهارم هجری نسبت می‌دهد. نیکوبیان صرمی در سال ۱۳۹۰ خورشیدی ضمن بررسی مکانیسم فرسایشی گچ در محوطه‌ی شاه‌نشین فریم، به مرمت برخی از این قطعات گچبری نیز پرداخته و ماحصل مطالعات خود را در قالب پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد به رشته‌ی تحریر درآورده است (نیکوبیان صرمی، ۱۳۹۰). خاکباز در سال ۱۳۹۴ خورشیدی ضمن معرفی داده‌های فرهنگی محوطه‌ی شاه‌نشین فریم به بررسی و تحلیل باستان‌شناسانه‌ی این محوطه نیز پرداخته و ماحصل آن را در قالب پایان‌نامه کارشناسی ارشد به رشته‌ی تحریر درآورده است (خاکباز، ۱۳۹۴). دلدار در سال ۱۳۹۵ خورشیدی در قالب پایان‌نامه به فن‌شناسی و آسیب‌شناسی نمونه لعاب‌های سبز سفالینه‌های تپه شاه‌نشین فریم پرداخته است (دلدار، ۱۳۹۵). شیرزادی در سال ۱۳۹۵ خورشیدی ضمن طبقه‌بندی و تحلیل گچ-بری‌های به‌دست آمده محوطه‌ی شاهنشین به مقایسه‌ی آن نیز پرداخته است و ماحصل مطالعات خود را در قالب پایان‌نامه کارشناسی ارشد به رشته‌ی تحریر درآورده است (شیرزادی، ۱۳۹۵). لازم به ذکر است که تاکنون در این خصوص مقاله‌ای منتشر نشده است.

تصاویر شماره ۶، ۷، ۸ و۹: فضای درونی محوطه شاه‌نشین ستون‌ها و قسمت بیرونی فضای مرکزی (نگارندگان، ۱۳۹۶)

یافته‌های گچ‌بری فریم

در محوطه‌ی شاه‌نشین فریم تزئینات گچی منحصر به فضای مرکزی ستون‌دار بوده است (تصویر شماره ۶) و همان‌طور که پیش از این نیز گفته شد، حدود ششصد قطعه‌ی گچی از این محوطه به‌دست آمد که تعداد ۲۶۰ قطعه آن نسبتاً سالم بود و قابلیت مطالعه را دارا بودند. با توجه به این‌که آثاری از این‌گونه تزئینات در بخش‌های دیگر محوطه مشاهده نشده است، این مسئله به تنهایی نشان‌دهندی اهمیت فضای مذکور می‌باشد. این سنت پیش از این نیز در برخی محوطه‌ها دیده شده است چنان‌که حفریات در خانه‌های اطراف کاخ شاهی تیسفون نشان داده است که تزئین غنی گچی تنها در تالار اصلی و شاید اتاق‌های مستقیماً چسبیده به آن به‌کار برده شده بود درحالی که اتاق‌های دیگر صرفاً پوششی از اندود ساده‌ی گچی داشتند (پرادا، ۱۳۹۱: ۲۶۳).

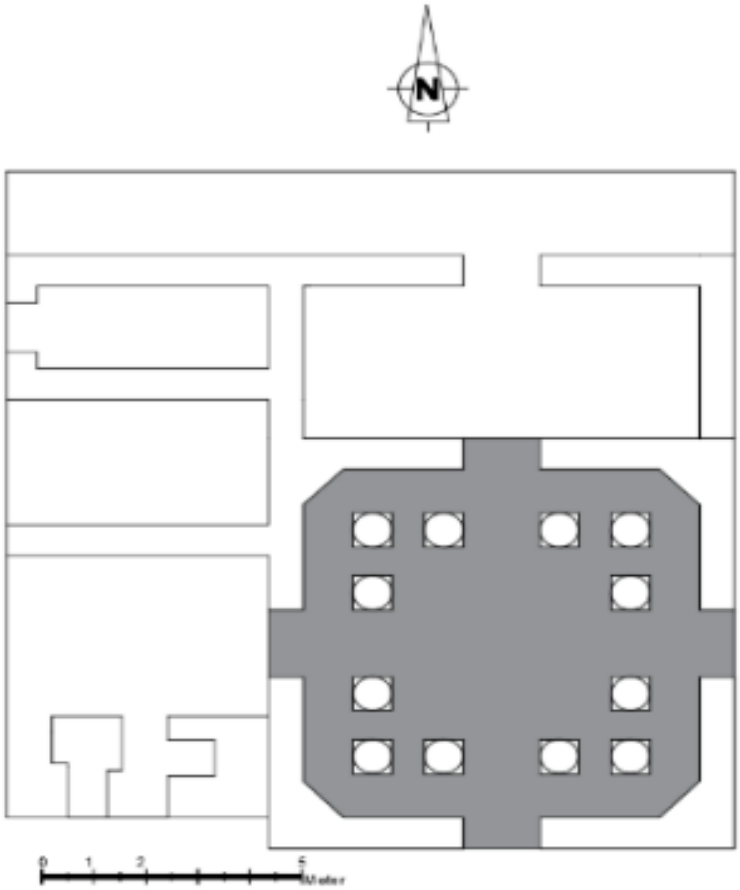

تصویر شماره ۶: پلان محوطه شاه‌نشین، تمرکز تزئینات در فضای ستون‌دارِ مشخص‌شده می‌باشد (نگارندگان، ۱۳۹۶)

طبقه‌بندی و گونه‌شناسی یافته‌های گچی محوطه‌ی شاه‌نشین

قطعات گچی مورد مطالعه در پژوهش حاضر براساس متغیر نقش‌مایه به چهار گروه، نقوش گیاهی، هندسی، ترکیبی (هندسی _ گیاهی) و کتیبه‌دار تقسیم می‌شوند و برهمین اساس هر گروه با توجه به متغیر طرح نقش نیز مورد بررسی قرار گرفته است:

گروه اول نقوش گیاهی: این گروه ۶۴ قطعه از مجموعه‌ی مذکور را شامل می‌شود که طرح نقوش آن متشکل از برگ‌ها و گل و ساقه می‌باشد که هم به‌صورت استرلیزه و هم به‌صورت واقع‌گرایانه به تصویر کشیده شده‌اند. این دسته از نقوش به‌طور کلی به‌لحاظ طرح نقش عبارتند از: برگ درخت مو و پیچک (طرح شماره ۵ و ۷ از جدول شماره ۱)، برگ گیاه کنگر (طرح شماره ۳ و ۱۰ از جدول شماره ۱) نقوش کاجی شکل، درخت سرو، پالمت‌ها و نقشی شبیه به خوشه‌های گندم (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱: نقوش گیاهی، طرح (نگارندگان: ۱۳۹۷) تصاویر (عابدینی‌عراقی: ۱۳۸۸)

طرح	تصویر	طرح	تصویر
۱	۱	۲	۲
۳	۳	۴	۴
۵	۵	۶	۶
۷	۷	۸	۸
۹	۹	۱۰	۱۰

گروه دوم نقوش هندسی: در مجموعه‌ی مورد مطالعه تعداد ۱۰۰ قطعه با نقش‌مایه‌ی هندسی وجود دارد، کـه در ایـن میان طرح دایره، لوزی، زیگزاگ، طرح‌های مروارید شـکل به دو صورت توپر و توخالی و همچنین طرح‌هـای مثلثـی-شکل پر تکرار با قاب‌بندی لوزی شکل به چشم مـی‌خـورد (جدول شماره ۲).

جدول شماره ۲: نقوش هندسی، طرح (نگارندگان: ۱۳۹۷) تصاویر (عابدینی‌عراقی: ۱۳۸۸)

طرح	تصویر	طرح	تصویر	طرح	تصویر
۱۱	۱۱	۱۲	۱۲	۱۳	۱۳
۱۴	۱۴	۱۵	۱۵	۱۶	۱۶
۱۷	۱۷	۱۸	۱۸	۱۹	۱۹
۲۰	۲۰	۲۱	۲۱	۲۲	۲۲
۲۳		۲۴		۲۵	۲۵
۲۶	۲۶	۲۷	۲۷	۲۸	۲۸
۲۹	۲۹	۳۰	۳۰	۳۱	۳۱
۳۲				۳۲	

گروه سوم نقوش ترکیبی (گیاهی _ هندسی): از این گروه تعداد ۵۹ قطعه گچی در مجموعه‌ی حاضر وجود دارد و در واقع تلفیقی از نقوش گیاهی و هندسی می باشند. در مجموعه‌ی مورد مطالعه این دسته از نقوش عمدتاً شامل نقوش گیاهی از جمله برگ درخت مو، پیچک‌ها و پالمت‌ها در قابی مزین شده به طرح مروارید شکل یا قاب‌های ساده‌ای با اشکال مختلف می‌باشد (جدول شماره ۳). همچنین لازم به ذکر است که استفاده از برجستگی‌های مرواریدی‌شکل در حاشیه‌ی آثار و رعایت اصل قرینه‌سازی در نقوش، تأثیرپذیری از هنر ساسانی را به‌خوبی نشان می دهد (عابدینی عراقی، ۱۳۸۵: ۹۱).

جدول شماره ۳: نقوش ترکیبی، طرح (نگارندگان: ۱۳۹۷) تصاویر (عابدینی‌عراقی: ۱۳۸۸)			
طرح	تصویر	طرح	تصویر
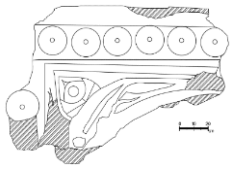 ۳۳	۳۳	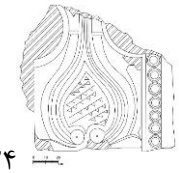 ۳۴	۳۴
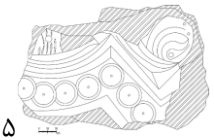 ۳۵	۳۵	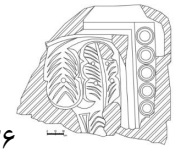 ۳۶	۳۶
۳۷	۳۷	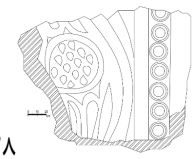 ۳۸	۳۸
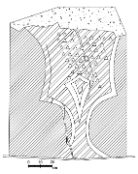 ۳۹	۳۹	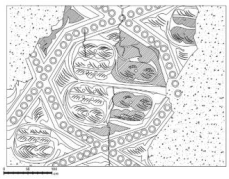 ۴۰	۴۰

گروه چهارم کتیبه‌ها: از این گروه تعداد ۳۷ قطعه در مجموعه‌ی مورد مطالعه قرار دارد. در گچبری‌های محوطه‌ی شاه‌نشین تعدادی کتیبه گچی به خط کوفی گل‌دار با مضمون آیت‌الکرسی به‌دست آمده است (جدول شماره ۴).

جدول شماره ۴: کتیبه‌ها، طرح (نگارندگان: ۱۳۹۷) تصاویر (عابدینی‌عراقی: ۱۳۸۸)			
طرح	تصویر	طرح	تصویر
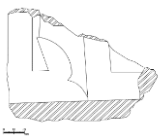 ۴۱	۴۱	۴۲	۴۲
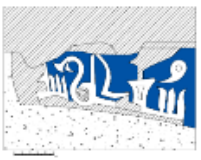 ۴۳	۴۳	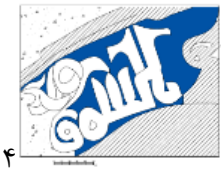 ۴۴	۴۴
۴۵	۴۵	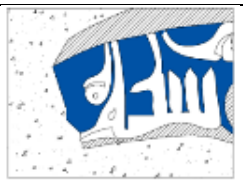 ۴۶	۴۶

تحلیل نقوش

نقوش گیاهی، گیاهان به‌دلیل این‌که از منابع تغذیه بشر بوده‌اند، همواره از اهمیت خاصی برخوردار بوده و در تفکر بشر جایگاهی خاص داشته‌اند، به همین خاطر از دیرباز در هنرهای متنوعی چون گچ‌بری و سفال‌گری به‌کار می‌رفته‌اند (دادور، ۱۳۹۳: ۶). تنوع نقوش گیاهی در محوطه‌ی مذکور عبارتند از: درخت سرو و کاج که خود نماد زندگی و طراوت بوده و «جنبه‌های مثبت زندگی را بیان می‌کند» (همان‌جا، ۱۳۹۳: ۶). درخت نخل یا پالمت-ها که با توجه به اهمیت این نقش در دوران ساسانی و دوران اسلامی و ذکر این موضوع که نخل منبعی مهم برای تغذیه بوده است نمادی از تقدس، برتری، شگون و برکت می‌باشد. برگ درخت مو و پیچک‌ها، در آثار هنری و هم-چنین گچ‌بری‌های به‌جای‌مانده از دوران ساسانی و اسلامی دیده می‌شود و نماد امیدباروری و فراوانی است. برگ گیاه کنگر، فرمی شبیه به پالمت دارد با این تفاوت که کمی پهن‌تر بوده و همانند نخل دارای شگون و منزلت خاصی بوده است.

نقوش هندسی، در تزئینات گچی محوطه‌ی شاه‌نشین به نقوش هندسی توجه ویژه‌ای شده، به‌گونه‌ای که نقوش هندسی ساختار اصلی این تزئینات را تشکیل می‌دهند. پیچیدگی، تکرار، تقارن و استفاده از نقوش نمادین در کنار قاب‌های تزئینی در اشکال هندسی متنوع از ویژگی‌های بارز و اصول حاکم بر نقوش هندسی این تزئینات است. تکرار هم در مورد ترکیبات و نقوش اصلی رعایت شده و هم در مورد جزئیات طرح‌ها اعمال گردیده است (یوسف‌وند و میری، ۱۳۹۵: ۳۸). نقوش ترکیبی نیز در واقع همان نقوش گیاهی با همان مضامین بوده که معمولاً درون قابی مزین به نقوش هندسی که شامل دوایر توپر و توخالی که اصطلاحاً نقوش مرواریدی نیز گفته می‌شوند قرار می‌گیرد.

مقایسه‌ی گونه شناختی

به‌طور کلی نقوش هندسی و گیاهی پیکره‌ی اصلی گچ-بری‌های محوطه‌ی شاه‌نشین را تشکیل می‌دهند، اما در کنار آن نقوش ترکیبی (هندسی _ گیاهی) و هم‌چنین کتیبه‌ها با وجود این‌که کمتر به‌کار برده شده‌اند، به زیبایی خودنمایی می‌کنند. با بررسی و مطالعه بر روی قطعات گچی مکشوفه از محوطه‌ی مذکور تشابهاتی بین نقوش گچ‌بری‌های محوطه‌ی شاه‌نشین و گچ‌بری‌های موجود در برخی محوطه‌های شاخص عصر ساسانی و بناهای قرون اولیه‌ی اسلامی به چشم می‌خورد.

طرح‌های گچ‌بری شماره‌ی ۳۶ و ۴۰ لوح شماره ۴ از نظر طرح نقش، «نقوش گیاهی به‌کار رفته در قابی از نقوش هندسی به صورت دوایر توخالی» قابل مقایسه با تزئینات گچ‌بری موجود در مسجد جامع نائین که متعلق به سده‌ی چهارم هجری می‌باشند (جدول شماره ۱).

گچ‌بری موجود در مسجد نایین (بابایلو و صالحی، ۱۳۹۰)

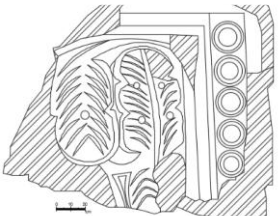

طرح شماره ۳۶ از جدول ۳

طرح شماره ۴۰ از جدول ۳

جدول شماره ۵: مقایسه گچ‌بری‌های مسجد نائین (بابایلو و صالحی، ۱۳۹۰) با قطعات گچی مکشوفه از محوطه‌ی شاه‌نشین(نگارندگان، ۱۳۹۷)

طرح گچ‌بری شماره‌ی ۳ از لوح ۱ از نظر طرح نقش قابل مقایسه با تزئینات گچ‌بری موجود در محراب مسجد جامع نائین و نقوش نقر شده (برگ مو) بر روی ظرف فلزی نقره زراندود ساسانی است. ساقه‌های به هم پیچیده‌ی تاک بر روی بسیاری از ظروف دوره‌ی ساسانی به چشم می‌خورد (مبینی، شافعی، ۱۳۹۴) هم‌چنین این نقوش در گچ‌بری‌های قرون اولیه‌ی اسلامی نیز ادامه دارد (جدول شماره ۲).

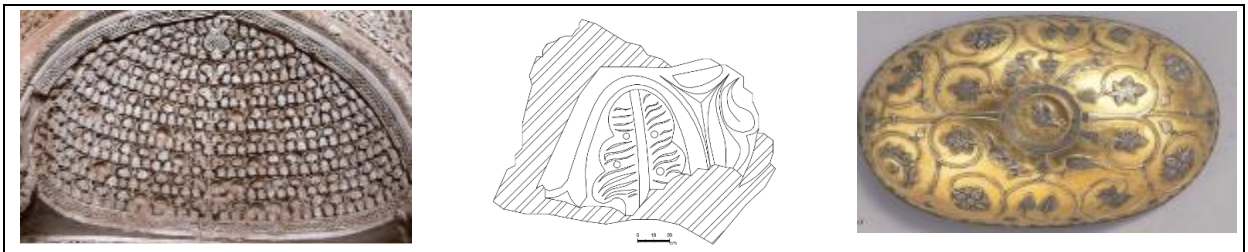

ظرف فلزی نقره زراندود ساسانی (مبینی، شافعی، ۱۳۹۴) | طرح شماره ۳ از جدول ۱ | گچ‌بری‌های محراب مسجد نائین (بابایلو و صالحی، ۱۳۹۰)

جدول شماره ۶ : مقایسه گچ‌بری‌های محراب مسجد نائین (بابایلو و صالحی، ۱۳۹۰) و ظرف فلزی نقره‌ی زراندود ساسانی (مبینی، شافعی، ۱۳۹۴) با نقوش گچ‌بری محوطه‌ی شاه‌نشین (نگارندگان، ۱۳۹۷)

طرح‌های گچ‌بری شماره ۵ و ۱۰ از لوح ۱ و شماره ۱۴ و ۲۰ از لوح ۲ از نظر متغیر طرح نقش «نقوش لوزی‌شکل، برگ کنگر نقوش کاجی‌شکل...» قابل مقایسه با تزئینات موجود بر قطعه گچی به‌دست‌آمده از تپه سبزپوشان نیشابور بوده است (جدول شماره ۳).

طرح شماره ۵ از جدول۱ | طرح شماره ۱۰ از جدول ۱ | قطعه گچ‌بری نفیس به‌دست آمده از تپه سبزپوشان نیشابور (موزه ملی ایران) | طرح شماره ۲۰ از جدول ۲ | طرح شماره ۱۴ از جدول ۲

جدول شماره ۷: مقایسه‌ی نقوش گچ‌بری‌های محوطه‌ی شاه‌نشین با گچ‌بری‌های تپه سبزپوشان نیشابور (نگارندگان، ۱۳۹۷)

طرح‌های گچ‌بری شماره ۳۴ و ۳۸ از لوح ۴ از نظر طرح نقش به‌کار رفته در قاب‌بندی‌هایشان (تزئینات مروارید شکل) قابل مقایسه با استوک گچی به‌دست آمده از تپه حصار و پارچه ساسانی موجود در موزه‌ی سین کیانگ بوده است (جدول شماره ۴).

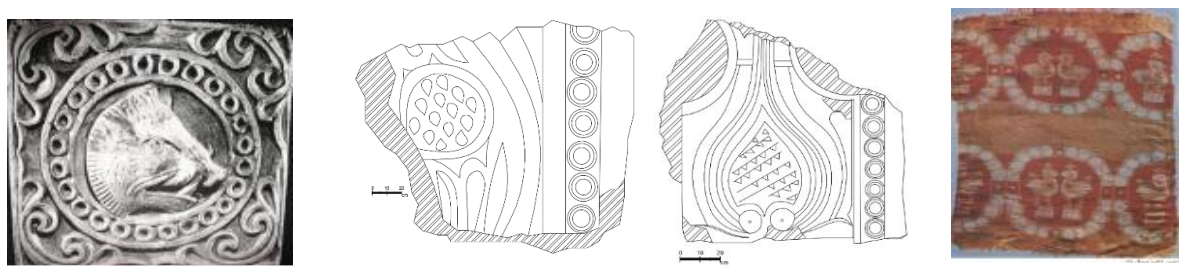

پارچه مربوط به عصر ساسانی موجود در موزه سین کیانگ محل بافت ترکستان | طرح شماره ۳۴ از جدول ۳ | طرح شماره ۳۸ از جدول ۳ | استوک به‌دست آمده از تپه حصار با نقش گراز (کاتالوگ موزه ملی، ایازی،

جدول شماره ۸: مقایسه نقوش گچ‌بری محوطه‌ی شاه‌نشین با گچ‌بری و نمونه‌ای از منسوجات ساسانی (نگارندگان، ۱۳۹۷)

طرح‌های شماره ۴۳ و ۴۴ از لوح ۵ از نظر نوع خط و طرح نقش به‌کار رفته در کتیبه قابل مقایسه با کتیبه‌ی موجود در مسجد جامع نائین (سده‌ی چهارم هجری) می‌باشد با این تفاوت که انتهای خطوط در کتیبه‌ی مسجد نائین به‌صورت شاخه‌ای در آمده است، همچنین یکی از وجوه اشتراک بارز بین این دو کتیبه رنگ‌آمیزی آن است که هر دو، به رنگ آبی لاجوردی مزین شده‌اند (جدول شماره ۵).

کتیبه مسجد جامع نائین (شیرزادی، ۱۳۹۵: ۵۷)، طرح بخشی از این کتیبه (نگارندگان، ۱۳۹۷)

طرح شمارهٔ ۴۳ از جدول ۴

طرح شمارهٔ ۴۴ از جدول ۴

جدول شماره ۹: مقایسه‌ی کتیبه‌های موجود در محوطه‌ی شاه‌نشین با کتیبه‌ی مسجد نائین (نگارندگان، ۱۳۹۷)

طرح شماره ۴۴ از لوح ۵ از نظر طرح نقوش به‌کار رفته «نقوش گیاهی برگ‌های پیچک» قابل مقایسه با قطعه گچی متعلق به چال‌ترخان بوده است (جدول شماره ۶).

قطعه گچی احتمالاً متعلق به چال‌ترخان (کاتالوگ موزه ملی، ایاز و میری: ۷۶)

طرح شماره ۴ از جدول ۱

جدول شماره ۱۰: مقایسه کتیبه‌های موجود در محوطه‌ی شاه‌نشین با گچ‌بری متعلق به عصر ساسانی (نگارندگان، ۱۳۹۷)

طرح شماره ۱۸ از لوح ۲ از نظر طرح نقش «گل‌های ترکیبی از اشکال هندسی» قابل مقایسه با قطعه گچ‌بری مکشوفه از کاخ تیسفون می‌باشد (جدول شماره ۷).

قطعه گچ‌بری مکشوفه از کاخ تیسفون

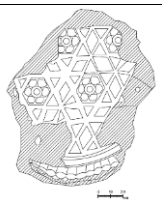

طرح شماره ۱۸ از جدول ۲

جدول شماره ۱۱: مقایسه‌ی کتیبه‌های موجود در محوطه‌ی شاه‌نشین با گچ‌بری متعلق به عصر ساسانی (نگارندگان، ۱۳۹۷)

گاه‌نگاری

نتایج حاصل از مقایسه‌ی گونه‌شناختی نمونه‌های گچ‌بری محوطه‌ی شاه‌نشین فریم با نمونه‌های مشابه در مسجد جامع نائین و تپه سبزپوشان نیشابور حکایت از آن دارد که محوطه‌ی شاه‌نشین فریم به سده‌ی چهارم هجری تعلّق دارد. مشابهت طرح نقوش گچ‌بری‌های فریم با نمونه‌های ساسانی در محوطه‌هایی چون تپه‌حصار، چال‌ترخان و کاخ تیسفون مؤید آن است که نقوش گچ‌بری‌های محوطه‌ی شاه‌نشین تا حدود زیادی متأثر از هنر گچ‌بری دوره ساسانی است.

نتیجه

با استناد به مطالب مطرح‌شده در پژوهش حاضر و مقایسه‌ی تطبیقی صورت‌گرفته بر روی تعدادی از طرح‌های یافته‌های گچی محوطه‌ی شاه‌نشین فریم و نمونه‌های موجود در تزئینات گچی برخی بناهای قرون اولیه اسلامی و همچنین گچ‌بری‌ها و نقوش آثار مربوط به عصر ساسانی، چنین استنباط می‌شود که میان گچ-بری‌های محوطه‌ی مذکور و گچ‌بری‌های بناهای قرون اولیه اسلامی و آثار مربوط به عصر ساسانی نکات مشترک بسیاری در زمینه‌ی نقوش هندسی، گیاهی، ترکیبی (گیاهی _ هندسی) و کتیبه وجود دارد. از جمله برخی از این تشابهات در طرح نقوشی مانند برگ مو، پیچک‌ها، برگ کنگر، نقوش هندسی، ترکیب‌بندی نقوش گیاهی و نوع قاب‌بندی‌ها وجود دارد. بنابراین این امر نشان‌دهنده‌ی این است که تقریباً در یک دوره‌ی تاریخی از قرن اول تا حدوداً قرن پنجم هجری هنر گچ‌بری در تداوم یک سبک که خود به تنهایی متأثر از سبک هنر ساسانی است، قرار دارد. به‌طور کلی با توجه به نکات مطروحه نتیجه پژوهش حاضر را می‌توان این‌گونه بیان نمود، که نقوش گچ‌بری محوطه‌ی شاه‌نشین به‌طور کامل متأثر از نقوش گچ‌بری بناهای قرون اولیه اسلامی و نقوش به‌کار رفته در هنر ساسانی است، این تأثیر و تأثر از هنر عصر ساسانی به‌طور کامل در طرح‌های نقوش مشهود و قابل تشخیص است. در ضمن استفاده از نقوش گیاهی مقدس و کتیبه‌ای با مضمون آیت‌الکرسی و پرهیز از استفاده‌ی نقوش حیوانی و انسانی خود گواه بر مقدس بودن این مکان است و همان-گونه که در طرح نقوش پیداست به‌طور کامل از مضامین اسلامی پیروی شده است.

منابع

۱. پرادا، ایدات، ۱۳۹۱، *هنر ایران باستان (تمدن‌های پیش از اسلام)*، ترجمه‌ی یوسف مجیدزاده، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم.

۲. تقوی، عابد، موسوی حاجی، سید رسول، عابدینی عراقی، مهدی و خاکباز، انسیه، ۱۳۹۶، «مطالعه‌ی سفالینه‌های محوطه‌ی شاه‌نشین شهر تاریخی فریم». *جستارهای باستان‌شناسی ایران پیش از اسلام*، دوره‌ی دوم، شماره ۳، بهار و تابستان.

۳. نعمتی بابایلو، علی، صالحی، اسراء، ۱۳۹۰، «بررسی تطبیقی تزئینات گچ‌بری مسجد نه گنبد بلخ و مسجد جامع نائین از منظر نقش، ترکیب و مفاهیم». *کتاب ماه هنر*، شماره ۱۶۲، صص: ۹۶ تا ۱۰۴.

۴. مبینی، مهتاب، شافعی، آزاده، ۱۳۹۴، «نقش گیاهان اساطیری و مقدس در هنر ساسانی، با تأکید بر نقوش برجسته، فلزکاری و گچ‌بری». *جلوه‌ی هنر*، شماره‌ی ۱۴، پاییز و زمستان، صص: ۴۶ تا ۶۴.
۵. ایازی، سوری، میری، علی، «گچ‌بری در آرایه‌ها و تزئینات معماری دوران اشکانی و ساسانی». تهران: موزه ملی ایران.
۶. دادور، ابوالقاسم، ۱۳۹۳، «نقوش و نمادهای گیاهی و حیوانی در سفالینه‌های دوران اسلامی ایران». فصلنامه علمی _ ترویجی نگارینه هنراسلامی، شماره ۴، زمستان، صص: ۴ تا ۱۸.
۷. یوسف‌وند، یونس، میری، فرشاد، ۱۳۹۵، «مطالعه‌ی تطبیقی نقوش گچ‌بری‌های مکشوفه از شهرتاریخی دره شهر با نمونه‌های مسجد جامع نائین». فصلنامه علمی _ پژوهشی نگره، شماره ۳۹، پاییز، صص: ۳۵ تا ۴۶.
۸. عابدینی عراقی، مهدی، ۱۳۸۵، ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸، « کاوش در محوطه شاه‌نشین فریم». *مرکز اسناد پژوهشکده باستان-شناسی کشور*، تهران [منتشر نشده].
۹. شیرزادی آهودشتی، الهام، ۱۳۹۵، «طبقه‌بندی، مقایسه و تحلیل گچ‌بری‌های به‌دست آمده از کاوش‌های باستان-شناسی تپه شاه‌نشین». پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه آزاد تهران واحد مرکزی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، تهران [منتشر نشده].
۱۰. دلدار، محمد معین، ۱۳۹۵، « فن‌شناسی و آسیب‌شناسی نمونه لعاب‌های سبزِ سفالینه‌های تپه شاه‌نشین شهر قدیم فریم مازندران». پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد مرمت اشیاء تاریخی، دانشگاه هنر اصفهان، دانشکده حفاظت و مرمت، اصفهان [منتشر نشده].
۱۱. نیکوبیان صرمی، ابوالفضل، ۱۳۹۰، «فن‌شناسی، بررسی مکانیسم فرسایش گچ و بهینه‌سازی گچ مرمتی در گچ‌بری-های مدفون شهر تاریخی پریم ساری»، پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد مرمت اشیاء تاریخی، دانشگاه آزاد تهران واحد مرکزی، دانشکده هنر، تهران [منتشر نشده].
۱۲. خاکباز، انسیه، ۱۳۹۴، «تحلیل باستان‌شناسانه داده‌های فرهنگی محوطه‌ی شاه‌نشین فریم در دوران اسلامی»، پایان-نامه‌ی کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه مازندران، دانشکده هنر و معماری، بابلسر [منتشر نشده].